

NAGY IMRE

VISSZAEMLEKEZÉSEK EGY VÁRMEGYÉRE

Jelen dolgozat célja egy jórészt ismeretlen, a reformnemzedék második vonalához tartozó Nógrád megyei politikus életútjának és két fő munkája vármegyei közigazgatásra vonatkozó részeinek a bemutatása. Innen a dolgozat címe is: 1842-ben jelent meg *Visszaemlékezések* című munkája, amely az 1830-as évek eleji vármegyei politikai vitákkal kapcsolatban szolgál kiváló forrásul a mai kutató számára. De a dolgozat középpontjában nem ez a műve, hanem a szintén 1842-ben nyomtatásban is megjelent jelentése áll majd, amelyet az akkor már alispánként tevékenykedő Sréter János terjesztett a vármegye közgyűlése elé. Röviden bemutatom a Sréter család történetét, majd az alispán jelentése nyomán egy kiemelt témán, az adózáson keresztül megkísérlem bemutatni a korabeli közigazgatás legégetőbb problémáit, vitáit. Ezt követően a törvényhatóságok és a központi kormányzat viszonyával foglalkozom majd, ami szintén gyakran visszatérő eleme a jelentésnek. A dolgozat végén pedig két rövid esettanulmány segítségével mutatom be, hogy milyen konfliktusok keletkeztek a helyi és a központi hatalom vitái során, és milyen megoldások születtek ezekre a problémákra.

Mielőtt alaposabban megismerkednénk a fenti művek szerzőjével, nagy vonalakban meg kell ismernünk a család történetét is. A Sréter család története már csak azért is tanulságos, mivel kiválóan szemlélteti, hogy egy meglehetősen jó anyagi viszonyok közül lassan – de a vagyon aprózódása okán biztosan – kicsúszó család hogyan próbálja meg a hagyományos nemesi gazdálkodás egyre szűkebb anyagi lehetőségeit lecserélni a vármegyei hivatalnoki karrierre.

A család történetének a rekonstruálása azonban rendkívül nehéz feladat, mivel források alig maradtak az utókorra, így kénytelenek vagyunk közvetett forrásokhoz és a leírtaknál lényegesen később keletkezett genealógiákhoz nyúlni, ha el akarjuk helyezni a Sréter családot Nógrád vármegye korabeli nemesi társadalmán belül.

A család a 16. század folyamán a bányavárosokban élve a királynak tett szolgálataiért cserébe emelkedett nemesi sorba, innen a család akkori előneve is: „besztercei”.¹ A család ekkor három nagyobb ágon származott tovább János, Gáspár és Menyhért révén. Ez utóbbi két ág a 17. század folyamán kihalt, János ágából pedig a szintén János nevet viselő tag lett a család szerencséjének igazi kovácsa. Az ő mozgalmas életpályája adott igazi lökést a családi birtokok

1 A Pallas Nagy Lexikona. [<https://doi.org/10.46403/Akozigtortvalt.2022.285>](https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/s-16BBE/sreter-17E14/?list=eyJmaWx0ZXJzljogeyJNVSI6IFsiT-kZPX0xFWF9MZXhpa29ub2tfMijdfSwgInF1ZXJ5IjogInNyXHUwMGU5dGVyIn0, letöltés 2021. dec. 10.</p></div><div data-bbox=)

gyarapodásának. Fiatalon Apaffy Mihály, majd Tököly Imre szolgálatában is állt, ezen fejedelmek követeként megfordult a lengyel és a francia király udvarában is.² Munkács ostroma alatt pedig Zrínyi Ilona mellett találjuk meg, de a város feladása után sikeresen visszaszerezte elkobzott zempléni és Bereg megyei birtokait. Ezt követően Ribár melletti birtokaira vonult vissza, itt talált magának feleséget Bezegh Éva személyében. Zemplén vármegye második alispánja lett, majd Rákócziak is felajánlotta szolgálatait. 1705-ben a sokoldalú Sréter Jánost Rákóczi a tüzérsége parancsnokának nevezte ki.³ 1709-től Eperjes erődjének parancsnoka volt, majd a következő évben tisztségéből felmentve a fejedelem után ment Lengyelországba. 1711-ben a szatmári béke nyújtotta lehetőséget kihasználva visszatért fiaival ribári, később az 1701-ben Lónyai László örökösaitől szerzett Nógrád megyei szandavári birtokaira, ahol 1714-ben bekövetkezett haláláig élt.⁴ A család ekkoriban vehette fel a „szandai” előnevet is. A család gazdálkodásának a központja a század folyamán áttevődött a nógrádi birtokokra, a század végén pedig Surány település vált a família fészkévé.⁵

A család vagyoni helyzete valamikor itt, a 18. század végén lehetett a legjobb. Változatos gazdasági tevékenységeket folytattak. A szántóföldi termények közül kiemelkedett a rozs és árpa termelése, jelentős juhtenyésztést folytattak, Szanda várának hegyoldalában szőlőt termesztettek, és fontos bevételi forrást jelentett a dohány is. Valószínűleg pénzügyletekkel is foglalkoztak.⁶

A 19. század közepére a család birtokai elaprózódtak, konfliktusok alakultak ki a tagok között, és bizonyára ez volt az egyik komoly oka annak, hogy dolgozatom főszereplőjének apja, Sréter József is kifejezetten hivatali pályára szánta fiait, Jánost és Horácot.⁷

Sréter János 1806 január 12-én született Surányban (ma: Cserhátsurány). Apja a fent említett Sréter József, anyja Gosztonyi Antónia. János nevelésének kezdeti időszakában, a kor szokásaival ellentétben, nem alkalmaztak mellette házitánítót, az apja 8 éves koráig maga nevelte fiát. Az apa sajátos nevelési elveiről az 1842 januárjában megjelent, *Visszaemlékezések* című munka előszavában kaphatunk vázlatos képet, ahol Sréter József közkinccsá tette nevelési elveit.⁸ Morálisan megalapozott, kiegyensúlyozott, következetes elképzelés rajzolódik ki az apa soraiból, és a módszerének sikerességét magának Jánosnak

2 *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I-XII. Pest 1857–1865. X. 343.

3 *Nagy I.*: Magyarország i. m. 345.

4 *Nagy I.*: Magyarország i. m. 345.; a birtokcserére lásd: *Horváth István*: Reformgondolkodás Magyarországon a XIX. században. Salgótarján 1989. 10.

5 *Nagy I.*: Magyarország i. m. 346.

6 Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL NML), IV.1.a. Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (Protocolla congregationum generalium et particularium) 1597–1848. (a továbbiakban: IV.1.a.) 13/1825; 18/1828

7 *Nagy I.*: Magyarország i. m. 350.; A Pallas Nagy Lexikona.

8 *Sréter János*: *Visszaemlékezések*. Buda 1842. 7–12.

az életútja bizonyítja a büszke apa szerint. A család ezen ága az evangélikus vallást követte, János pedig ennek megfelelően a selmeci líceumba került, ami nemcsak egy nagyhírű evangélikus intézmény, hanem az 1820-as években tovább erősödő magyar nemzeti gondolat fejlődésének egyik központja is volt.⁹ Az itteni kiváló vizsgálói után Pestre ment jogot tanulni. Fiatalkorában és pesti évei alatt a jog mellett számos egyéb tanulmányt is folytatott: megtanult gitározni, zongorázni, rajzolni és festeni, illetve elsajátította a francia és a spanyol nyelveket. A nyelvek tanulását a későbbi évei alatt sem hagyta abba, a fentiekén kívül megtanult még olaszul és angolul is, de elboldogult a svéd és a portugál nyelvekkel is.¹⁰ Jogi gyakorlatát már Nógrád vármegyében folytatta, jelen lehetett az 1825–27-es országgyűlésen, ügyvédi vizsgáit pedig 1826-ban tette le. Még 1826-ban tiszteletbeli aljegyzőnek nevezték ki, 1828-ban másodaljegyző lett. A következő évtized elején formálódó Nemzeti Intézetnek titkára lett, 8 évig töltötte be ezt a tisztséget. 1836-ban első aljegyző lett a vármegyében, 1839-ben pedig Huszár Józseffel közösen, közfelkiáltással a megye alispánjává választották. Néhány hónappal később Huszár József megbetegedett, 1841-ben pedig meghalt, így onnantól kezdve Sréter egyedül látta el a két alispáni tisztséget. 1842 márciusában az alispán Losoncra utazott, ahol az éppen dúló kanyarójárvány őt sem kerülte el. A kezdetben enyhe tünetek után „*ideglázzá változott betegség, s megfosztá a megyét nagy fiától martius 27dikén*”.¹¹ Ravatalára április 25-én került sor Balassagyarmaton, a vármegye termében. Soha nem nősült meg, halálával a család ezen ága is kihalt.

A nagy munkabírású fiatal aljegyző a vármegye igazgatásába kerülve gyorsan felhívta magára a figyelmet, ennek eredményeként az 1830-as évek elején megkapta első jelentősebb megbízatását. Tekintsük át ennek az eseménynek a körülményeit.

Az eredetileg 1831 októberére összehívott országgyűlés megtartására nem került sor, viszont a vármegyeiek nyomására az 1828 és 1830 között keletkezett országos bizottságok által összeállított munkákat kinyomtatták, és a következő két évben a vármegyei bizottságokban és a közgyűléseken megvitatták azokat.¹² Nógrádban is megindultak a megyei munkálatok és a viták, amiknek összefoglalását a fiatal Sréter János végezte el. Ebből született az 1842-ben Budán *Visszaemlékezések* címmel megjelent munka (jelen dolgozat címének ihletője). Maga Sréter János is tagja volt a működő bizottságoknak, az ő feladata lett a küldöttség által megállapított észrevételek feljegyzése.¹³ Ő azonban úgy gondolta, hogy az utókor számára sokkal hasznosabb lesz, ha nemcsak a végeredményt jegyzi fel, hanem a vita folyamatát is az olvasói elé tárja. Az első ülésről el is készítette részletes feljegyzéseit, azonban a többi tanácskozás

9 Horváth I.: Reformgondolkodás i. m. 21.

10 Sréter J.: Visszaemlékezések. i. m. 11.

11 Uo. 11.

12 Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Bp. 2005. 199.

13 Sréter J.: Visszaemlékezések. i. m. 13.

vitáit már nem örökítette meg. Az 1839-ben íródott, *Visszaemlékezések* című művének előszavában bevallja ennek okait: egyrészt rengeteg munkát jelentett volna. Másrészt viszont át kell éreznünk a fiatal aljegyző helyzetét is: a viták során felmerülő érvek és huzakodások megörökítése nagyon kényes helyzetbe sodorhatta volna az érintett feleket, és persze őt magát is. A feljegyzések készítésére ugyanis nem kapott semmiféle utasítást a küldöttség elnökétől (bár szeretett volna kapni), igaz, el sem tiltották tőle. Az ifjú aljegyző azonban sejtette, még nem vállalhatja ezeket az esetleges konfliktusokat, az alispán néhány évvel később viszont már könnyíthetett a lelkén, és megvallhatta azt, hogy miért hagyott fel a részletes feljegyzések készítésével.

A viták során keletkezett észrevételeket a többi vármegyéhez hasonlóan Nógrádban is közreadták, azonban túl nagy visszhangra nem találtak, az alispán szavaival élve „nem olvasva, nem keresve hevernek százankint a költséges munkák a levéltárban”.¹⁴ A viták sora azonban nagy hatással lehetett a fiatal Sréterre, mert már 1832-ben saját, szűkebb köreiből elkezdte felidézni a bizottsági munkálatok során lefolyt vitákat, majd elkezdte őket papírra vetni. A politikus mellett a történetíró is megjelenik Sréter soraiban: „Hű történetíró akartam lenni, rövid kivonatban adván elő az érdekesebb vélekedéseket: úgymint előhozattak, 's egymással vitatkozásba jöttek. [...] Azért leginkább csak a' dolgok által önkénytelen előadatott észrevételeket, kétségeket 's jegyzeteket hoztam elő [...] magam azonban magamat minden személyes ítélet 's vélemény' kijelentésétől tartóztatni kívántam”.¹⁵ A kézirat 1833-ban elkészült, de félretette azt. Az évtized végére azonban ismét fontosnak érezte a korábbi viták felelevenítését, mivel véleménye szerint az akkor elhangzott álláspontok sokat változtak az elmúlt években. 1840 decemberére zárult le véglegesen a kézirat, de a szerző nem érthette meg művének megjelenését, *Visszaemlékezések* címmel édesapja jelentette meg azt 1842-ben Budán. Jelen dolgozatom szempontjából ez a munka kisebb jelentőséggel bír, mivel országos ügyekkel foglalkozik, de a törvényhatóságok témaköre benne is megjelenik, erre a későbbiekben fogok érintőlegesen kitérni.

Sréter János másik munkája már fontosabb a dolgozatom szempontjából, járjuk körbe ennek is a keletkezési körülményeit, részletesebben.

1841 végén Sréter János, Huszár József halála miatt ekkor már egyedüli alispánként, felkérést kapott a vármegyei közgyűléstől, hogy terjesszen elő jelentést arról, hogy a legutóbbi országgyűlésen elfogadott törvényeket és az ezek szellemében a vármegye által meghozott határozatokat hogyan sikerült végrehajtani, vagy hogy milyen nehézségek merültek fel a végrehajtás közben.¹⁶ A végzés szövegéből az sejlik ki, hogy nem egy egyszeri jelentést szerettek volna kérni a rendek, hanem egy rendszeres, évenként megismétlődő gyakorlatot

14 Uo. 14.

15 Uo. 15.

16 *Sréter János*: Nógrád megye beligazgatási állapotjáról hivatalos jelentés a második alispány által. Pest 1842. 5.; illetve MNL NML IV.1.a. 3096/1841

szerettek volna bevezetni.¹⁷ Későbbi években íródott jelentések ugyan nem ismertek, 1842 januárjában azonban a Balassagyarmaton tartott közgyűlésen felolvasásra került az első (és a korszakból ismert egyetlen) alispáni jelentés, ami három teljes napot vett igénybe. Volt tehát mit mondania az ekkorra már komoly közigazgatási gyakorlattal és rendkívül éles szemmel bíráló alispánnak.

De miért kértek egyáltalán a vármegyei rendek ilyen jelentést az alispántól? Erre maga az alispán ad egy lehetséges választ: „Érezni kellett a tettes Rendeeknek, hogy a' jövendőőről való gondoskodás a' jelen, és a múlt helyzetek ismeretétől függ, 's ezek hiányossága volt az, mi sok szép hazafiúi törekvés sikerét elenyéztette”.¹⁸ Néhány oldallal odébb folytatva a gondolatot, az alispán a közigazgatásra nézve az egyik legnagyobb hiányosságnak éppen azt rója fel, hogy a döntésekben részt vevő tisztviselők saját hivatalaik működését és az azok előtt folyó ügyeket nem ismerik. A legtöbb tisztviselő csak azokkal az ügyekkel volt tisztában (jó esetben), amelyek a hivatalba lépése óta keletkeztek, de ez a fajta járatlanság a közügyekben nemcsak a tisztviselőkre, hanem általában a rendekre is igaz. Eleve a vármegye működésével a helyi nemességnek az a – létszámában meglehetősen kis – része van valamelyest tisztában, aki a közgyűlésekre szokott járni. De az ő ismereteik is elsősorban azokra az ügyekre terjednek ki, amelyekben ők maguk érintettek, hosszabb ideje húzódó ügyekben ugyanolyan tájékozatlanok, mint az a nemes, aki soha nem járt közgyűléseken.¹⁹ Az alispán szerint tehát az első és legfontosabb lépés a vármegyei nyilvánosság megteremtése, ezzel a céllal készült el az Ő jelentése is. A nyilvánosság fogalma itt elsősorban a „közolgok és köztörténetek közönséges ismeretében kell állnia”.²⁰ Tehát a vármegyei közigazgatás minden résztvevőjének meg kell ismernie a vármegye legégetőbb problémáit, mert a következetes közigazgatás ezt kívánja meg, hogy ne fordulhasson elő az, amire a jelentése későbbi részében számos példát hozott: ne merüljenek feledésbe egyes ügyek, ne legyenek egymásnak ellentmondó intézkedések stb. De a megismerés nemcsak azért szükséges, hogy a régi hibák ne forduljanak elő még egyszer, hanem azért is, mert ebben látják a rendek a fejlődés lehetőségét: „*meg vagynak arról a' Rendei győződve, hogy egyik legforróbb óhajtásuknak, t.i. beligazgatási rendszerök folyamatos javításának lehetősége egyedül saját helyzetök tökéletes ismerésén alapszik*”.²¹

Ugyanakkor a helyi közigazgatás működik, és az alispán szavaiból nem lehet nem kihallani efölötti meglepettségét: „*Mégis' megfoghatatlan természet-tünetény előttünk van, - el nem vitatthatik - megyénk igazgatása sikerült - igazgatás formái megmaradtak, mind ezen önhelyzeteinknek ismerete nélkül*”.²²

17 MNL NML IV.1.a. 3096/1841

18 *Sréter J.*: Nógrád megye beligazgatási i. m. 5.

19 Uo. 5-7.

20 Uo. 6.

21 Uo. 2. Frideczky Lajos Nógrád vármegye első aljegyzője.

22 Uo. 7.

Ez volt tehát a jelentés elkészítésének az indoka, az elkészült jelentést a vármegye közössége kinyomtatni és a többi vármegyének megküldeni rendelte, hogy ennek mintájára más megyékben is elterjesszék az éves alispáni jelentések rendszerét.

Jelentésében az alispán sorra vette a vármegye legégetőbb kérdéseit, de ezek közül is négy témának szentelte a legnagyobb figyelmet, nevezetesen az adóztatás, az úrbéri viszonyok, a polgári törvénykezés, valamint az országgyűlésen hozott törvények végrehajtási kérdéseinek. Ezeknek a pontoknak a bemutatásával nemcsak feltárta a vármegyei közigazgatási gyakorlat hibáit, hanem lehetősége volt arra is, hogy kifejtse saját nézeteit azok megoldásáról, illetve bemutasson néhányat a már meglévő jó vármegyei gyakorlatokból. Dolgozatom további részében azzal fogok foglalkozni, hogy az alispán hogyan kötötte össze a vármegyei közigazgatási gyakorlatának hiányosságait a kibontakozó reformmozgalom szellemi alapjaival, illetve vázlatosan bemutatom, hogy melyek voltak azok a vármegyei intézmények, amelyek szerinte a jó irányba vitték el a közigazgatás irányát, és azt, hogy ezek hogyan viszonyulnak a központi kormányzathoz.

A jelentés szerzője nem pusztán a hiányosságokat tárta fel a fent nevezett témákban, hanem azokra magyarázatokat is próbált keresni. Ez pedig gyorsan átvezet bennünket a nemesi rend kiváltságainak kérdésére és az ebből adódó, főként morális, követelményekre.

De mielőtt kitérnénk az okokra, vázlatosan vegyük számba a vármegyei közigazgatás hibáit, a fenti négy kérdés közül az adóztatásra és az úrbéri rendezésre koncentrálva.

Az adószedési gyakorlat Nógrádban is az országos gyakorlatot követte. A három működő pénztárban az adó beszédéséről és kezeléséről az adószedői és a számvevői hivatal gondoskodott. Az első pénztár, ami az alispán vizsgáló szemei elé került, a hadi pénztár volt.²³ Ennek a pénztárnak az esetében (mint ahogyan a többi esetben is) a legnagyobb gondot az adóbevételek elmaradása okozta. Ez azonban nemcsak az adók be nem szedését jelentette, hanem az azokkal való elszámolás hiányosságaira is rámutatott. 1810/11-ig a pénztár számadásait a Helytartótanács is jóváhagyta, csak apróbb kiegészítéseket kellett tennie az illetékes tisztviselőknek. Viszont ez már önmagában is nehézségekbe ütközött, mivel az akkori tisztviselők általában már nem álltak a vármegye szolgálatában, sok esetben nem is éltek. 1830 után került elő ismét élénkebben ez a téma, de a vármegye jóval lassabban reagált a helyzetre és próbált a nyomára bukkanni az adóbevételeknek, mint azt a Helytartótanács által 1770-ben kiadott utasítás előírta volna.²⁴ A tisztviselőket vagy családtagjaikat perekbe idézték, viszont ezek mindig elhúzódtak, és eredményre sem vezettek, a 20-as években megkezdett perek közül a jelentés elkészültének az időpontjában még egy sem lett befejezve. A hadi pénztár esetében a legfontosabb tennivalóként

23 Uo. 8–17.

24 Uo. 9.

a korábbi adószedőkkel szemben indított perek befejezését, valamint a más pénztáraknak adott kölcsönök visszafizettetését nevezte meg.

A másodikként megvizsgált pénztár a honi pénztár volt. Itt ugyan kevesebb szabálytalanságot talált, főként indokolatlan kiadásokat, illetve egyszerű számitási hibából eredő hiányosságokat.²⁵ Legalább ekkora gondot jelentett a hanyagság, ugyanis sok esetben nem is készült semmiféle számadás a befolyt adókról. A megoldandó problémák közül itt is a korábban megkezdett számadási perek befejezését emelte ki az alispán, illetve a Helytartótanács által meghozott elmarasztalások teljesítését.

Harmadikként vizsgálta meg az alispán a nemesi pénztárat. Erre a pénztárra is jellemzőek voltak a fent említett hiányosságok, de a helyzetet itt még tovább fokozta az, hogy ennek nem voltak állandó bevételei, csak esetenként szedett be pénzt meghatározott feladatokra.²⁶

A fentiekén kívül minden pénztárat érintett még egy rendkívül szabálytalan gyakorlat, az egyes pénztárak közötti kölcsönzések gyakorlata. A legnagyobb problémát itt is az jelentette, hogy az egyes tranzakciókról nem készült semmiféle feljegyzés.

Az alispán jelentésének elkészítése során áttekintette a megelőző két évtized vármegyei közgyűlésein készült jegyzőkönyveket, és ezek alapján konkrét példák egész sorát idézte a megjelent nemesség elé a hiányosságokról, minden esetben megnevezve azokat az érintett tisztségviselőket is, akik számonkérhetőek az adott hiányosságokért. Ennek ellenére munkájában nem érződik a számonkérő hangnem, a vizsgálatának az a célja, hogy felvesse a kérdést: a vármegye jelenlegi állapotában, a jelen közigazgatási gyakorlat folytatásával képes-e egyáltalán ellátni a feladatait. A fenti sorokból is kilátszik: az alispán alapvetően a vármegyei tisztségviselői morált teszi felelőssé a felhalmozódott súlyos adósságok miatt. A felhalmozódott adósságok két elkülöníthető, de mégis szorosan összetartozó problémát vetnek fel. A közös pont az, hogy mindkettő az egyének és társadalmi közegük felelősségének kérdésére vezethető vissza. Az egyik megközelítés a gazdasági vetület. Az alapvető probléma szerinte az, hogy az adók nem igazságosan vannak felosztva. A jelentés elkészültekor még mindig az 1830. évi rováskulcsot használták az adók kivetésére.²⁷ Mivel a rosszul kivetett adók egy jelentős részét úgysem tudták behajtani, ezért alakultak ki a nagy elmaradások (amit a fentebb számbavett tisztviselői hanyagság csak tovább rontott). Az adószedők nem végeztek megfelelően a dolgukat, tovább rontotta a vármegye helyzetét „*azon lágység, melly a hátramaradásokat halomra hagyta gyűlni*”.²⁸ Miközben az alispán a jelenséget vizsgálta, felvázolta a hosszú távú következményeket, majd moralizálni is kezdett: „*De terjesszük túl pillantásainkat azon közvetlen érintésben álló idő határain, mellyben az adónak elnézés, vagy*

25 Uo. 18.

26 Uo. 46.

27 MNL NML IV.1.a. 1830/639, 1830/1698

28 *Sréter J.*: Nógrád megye beligazgatási i. m. 36.

*némileg nevezni szeretett türedelem által engedett hátramaradása kis könnyebb-
séget éreztet a köznéppel – szerezhete ezen kis könnyebbség állandó enyhülést?*²⁹
A feltett kérdésre pedig gyorsan választ is adott: „Az adóbeli hátramaradások
felhalmozásának erkölcsi legrosszabb oldala nem csupán magában az ez által oko-
zott vagyoni szűkültségben áll, de méginkább az erkölcsiség elaljasodásában,
rendetlenségben, a’ más polgári kötelességek iránt következtetett hanyagságban.”³⁰
A rendetlen életmód tehát az oka az adófizetés elmaradásának, és abból követ-
kezik az elszegényedés, nem pedig az elszegényedés miatt nem képesek az
adófizetésre az egyének. Ez tehát az egyik vetület, az adófizető kötelessége.

A másik vetület a nemesi rend felelősségének a kérdése. Először is megfogal-
mazta a nemesi rend alapvető helyzetét és feladatát: „Alkotmányunk olly szép,
olly fölséges hatalmat adott kezeinkbe, önmagunkat kormányozni, örködni a’
gyámságunk alá adott számosabb néposztály élete, vagyona fölött, védeni szemé-
lyét, s jogait sértegetések, óvni javait helytelen adóztatások ellen, szigorú gazdálko-
dást vinni a’ közszükségre adóztatott javaival, – melly szép földadat?”³¹ Majd rögtön
feltette a kérdést: „vajjon fenállhat-e ezen belkormányzás kezeinkben, vagy nem
kívánja-e a közjó azt tőlünk elvétetni, s’ ügyesebbeknek, szorosabb felelőség alatt
tarthatóknak átadni?”³² A kérdés szerinte még nem dőlt el: „Most van beligazga-
tási alkotmányunk próbaideje – a’ következő évek tapasztalásai fogják eldönteni a
kérdést, vajjon képesek vagyunk-e hivatásunkat teljesíteni.”³³ Ezt követően kez-
dett jelentéséhez, amiben a fentebb érintett témákat sorolta, rendkívüli aprólé-
kossággal. De a kérdés, ami egyszerre vonatkozott a közigazgatás helyzetének
tarthatatlanságára és a nemességnek ebben játszott szerepére, időről időre
visszatért a munka során.³⁴

A jelentésben szintén visszatérő elemként jelent meg a központi igazgatás-
hoz, nevezetesen a Helytartótanács-hoz való viszony és a két intézmény közigaz-
gatási gyakorlatának az összevetése.

Az adószedés kapcsán rögtön előkerült a Helytartótanács, nemcsak mint az
adók begyűjtését és a vármegye költségvetését ellenőrző szerv, hanem mint
jó példa, aminek a gyakorlatát a vármegye is átvehetné időnként. Megrótta a
rendeletet, amiért a Helytartótanács minden rendeletét rögtön ellenkezéssel
fogadták, még akkor is (különösen akkor), ha szabálytalanságokat tárt fel, vagy
ésszerűbb gazdálkodásra ösztönözte volna a vármegyét.³⁵ Azonban ítélezés
helyett ismét érveket használt: amikor a vármegye szembe helyezkedik a hely-
tartótanáccsal, nem a saját gyakorlatát védi, hanem jogokat, a saját önrendel-
kezésének a jogát. De mi van akkor, ha ez a jog nem a nemesség gondjaira bízott

29 Uo. 37.

30 Uo. 38.

31 Uo. 7.

32 Uo. 7.

33 Uo. 7.

34 Néhány példa: Uo. 18., 20., 36., 96., 131.

35 Uo. 18–19.

népesség érdekeit szolgálja? Az alispán itt sem zárta le a kérdést, hiszen nem egy politikai programot hirdetett meg, nem mondta ki, hogy a vármegyének át kellene vennie a Helytartótanács gyakorlatát, csak fölvetett egy problémát.³⁶ Ez a fajta érvelés az egész jelentésében jellemző. Problémákat vet fel, de még amikor javaslatokat tesz, akkor sem konkrét feladatokat határoz meg (néhány esetben azért ilyen is történt), hanem elveket, irányokat, amin el lehet indulni a jobb gyakorlat kialakítása felé. Márpedig új gyakorlatok kialakítása elkerülhetetlen. A korábbi gyakorlat még a fentebb idézett „megörökölt” alkotmány szellemében alakult ki és működött, de „*e’ gyermekkor határaiból kiléptünk*”.³⁷ A nemzet életkorának az ilyen módon való kifejezésével (ami szintén egy gyakran használt fogalom a korszakban) a haladás szükségességét fejezi ki.³⁸

A fentebb említett, az adózásban tapasztalható hiányosságokat a vármegye például nem egy alkalommal csak úgy tudta pótolni, egyáltalán úgy tudta áttekinteni saját helyzetét, hogy a felsőbb szervekhez fordult iratokért.³⁹ Szintén gyakran okozott feszültséget az, hogy a vármegye nem is értesítette egy-egy döntéséről a felsőbb szerveket. Jó példa erre a megyei börtönben fogvatartott rabok élelmezésének az esete, amikor a vármegye úgy döntött, hogy csökkenti a számukra rendeletileg előírt élelmiszer mennyiségét, mivel „*nálunk fogházon kívül is gyakran sokaknak egész héten által több napig módjok meleg ételt szerezni hiányozván a’ fogházban jobb élelmök lenne, mint kézimunka által kerestethetnék*”.⁴⁰

A vármegyei közigazgatás hiányosságai azonban nem csak az adózás terén ütköztek ki, legalább ekkora problémát okozott a törvényhatósági apparátusnak az úrbéri viszonyok rendezése is az 1830-as években. Az úrbéri telkek összeírása nehézkesen haladt, és csak három évvel a törvény kihirdetése után, 1839 végére sikerült a közgyűlés elé terjeszteni összesítő táblázatokat, de ebben nem szerepeltek azok az esetek, amikor az adott telkek valamilyen perben volt érintett.⁴¹ A lassúság oka itt is a közigazgatás gépezetének az akadozása volt. A nemesek, mivel félték vagyonuk megcsonkításától, minden lehetséges módszerrel hátráltatták az összeírást, pereket kezdeményeztek, adatokat hallgattak

36 Uo. 18.

37 Uo. 5.

38 *Angyal Dávid*: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. Bp. 1907. 4–18. Angyal Dávid kimutatta azt, hogy Széchenyi számára Madame de Stael, Montesquieu, Vittorio Alfieri, Edmund Burke, Voltaire, Ségur, Benjamin Franklin, Johann Gotfried Herder, Jeremy Bentham, Francis Bacon, Adam Smith, Arthur Young munkái jelentették történetiszemléletének alapját, és többüknél kimutatható a nemzetek életkorára vonatkozó elmélet megléte is. 1913-ban a Századokban megjelent rövid ismertetésében még Csaplovics János egy munkájára hívta fel a figyelmet, de hogy ez hatással volt-e Széchenyi-re, azt nem tudta bizonyítani. Jelen tanulmány szempontjából ez nem is fontos, de jól jelzi, hogy nem volt ismeretlen más szerzők előtt sem az elmélet, illetve azt is, hogy milyen nagy hagyományai voltak már ekkor ennek az elméletnek.

39 *Sréter J.*: Nógrád megye beligazgatási i. m. 20.

40 Uo. 121.

41 Uo. 79–92. Az összeírást az 1836/1323. sz. közgyűlési határozat rendelte el.

el, panaszkodtak az értesítések elmaradásáról stb.⁴² Ebben az esetben tehát nemcsak maga a közigazgatási gépezet volt nehézkes, hanem a nemesség hozzáállása is hátráltatta a munkát.

Azonban a vármegyei közigazgatás minden korlátozottsága mellett volt olyan eset is, amikor a vármegye saját kezdeményezéséből, (jórészt) saját erejéből tudott sikeresen orvosolni egy-egy problémát. Erre kiváló példaként szolgál a segedelmi magtárak rendszere. 1830-ban az augusztus végén összeült közgyűlés, ami az első volt az aratási szezon után, már megállapította: a rossz időjárás miatt a termés nem lesz elég arra, hogy a következő aratásig kihúzzák, és elegendő vetőmag sem marad. Hogy pontosan felmérjék a helyzetet, minden elérhető tisztviselőt szétküldtek a vármegye falvaiba, hogy összeírják a lakosságnál talált gabonaféléket. A család létszámát figyelembe véve a tisztviselők megállapítottak egy bizonyos mennyiséget, amennyit elegendőnek ítélték a család ellátásához néhány hónapra, a többit zár alá vették a vármegye szükségleteire: a jövő évi vetőmag biztosítására és a katonaság ellátására. Ha még ezen felül is maradt esetleg egy családnál valami, akkor azt szabott áron a járás főszolgabírójának kellett felajánlani megvásárlásra.⁴³ A gabonafélék mellett ekkor terjedt el a megyében a burgonya („földi alma”), amit például a megyebeli rabdolgoztató intézetben kifejezetten ajánlottak a rabok tartására. Hogy a burgonyát nehogy idő előtt felszedjék, a falusi elöljárókat bízták meg ennek ellenőrzésével. Mivel a vármegye saját lakosságát sem tudta segíteni, kérvényezte a Helytartótanáctól a katonaságnak „boldogabb vidékekre” való áthelyezését. Emellett betiltották a pálinkafőzést, valamint a nagyobb ünnepek megtartását. A szószekekről pedig a papok a mértékletesség fontosságát hangsúlyozták a pazarlás elkerülése végett.

A vármegye tisztikara teljes évi fizetésének egynegyed részét, a táblabírók pedig éves napidíjukat ajánlották fel gabonavásárlás céljaira. 1830 októberében, amikor az árak növekedése országosan megállt, kezdték meg a gabona felvásárlását, amit Losonc, Szécsény és Balassagyarmat mezővárosaiba kellett beszállítani.⁴⁴

Fontos megjegyezni, hogy az összegyűjtött gabonát a vármegye nem adománynak szánta, hanem annak árát meg kellett téríteni egy későbbi időpontban, kezdetben ráadásul kamatostól. Ebből is látszik, hogy egy hosszabb távon működő intézmény alapjait akarták megvetni ezzel a kezdeményezéssel. A következő évtől ugyan a kamat fizetésétől eltekintettek, de a kölcsönbe kapott termés (ekkor még főleg árpa) értékét a következő aratás után meg kellett téríteni. A Helytartótanács már 1805-ben javasolta „gabonaházak” felállítását, ez az ötlet ismét a közgyűlés elé került. E szerint a terv szerint minden településen felállítottak volna kisebb-nagyobb magtárakat, hogy nagyobb ínség idején tényleg a vármegye teljes területét tudják segíteni. Ez a terv nem

42 Uo. 82–83.

43 MNL NML IV.1.a. 1830/1046

44 MNL NML IV.1.a. 1830/1483

valósult meg, viszont a három korábban említett mezővárosban megmaradtak a magtárak, amiknek a híret Beke Gábor 1842 februárjában a *Világ* című folyóiratban igyekezett szélesebb körben elterjeszteni.⁴⁵ Ebből a cikkből látszik, hogy megváltozott a kérvényezés rendszere is. Kezdetben a község előljárójának a jóállása, majd egy megyebeli tisztviselő jóváhagyása volt szükséges, az utalványozásról pedig az alispán döntött. Erre a körülményes módszerre azért volt szükség, mivel szerettek volna olyanok számára kölcsönt nyújtani, akik biztosan vissza is fizetik azt. 1842-ben viszont már az előlülői hivatalnak kellett kérvényt benyújtani, amit a jóváhagyás után a magtár felügyeletére kirendelt biztos adott ki. Visszatért a kamat is, amely ekkor a termény értékének az 1/8 részét tette ki.

Az intézmény működéséről ezenkívül kevés adat áll az utókor rendelkezésére. A közgyűlés elé csak a magtárak elvi ügyei kerültek, esetleg egy-egy jelentés azok pillanatnyi helyzetéről. Hogy pontosan hogyan is működött, be tudta-e szedni járandóságait, egyáltalán milyen széles körben tudott segítséget nyújtani a vidék lakosságának, azt nem tudjuk. A magtárakról fennmaradt kevés jelentésből az látszik, hogy leginkább az adományok által gyarapodott a fundus, bár a kiadott kölcsönök hatékony beszedése nélkül aligha maradt volna fenn hosszabb ideig az intézmény. Azt sem tudni, hogy a szegényebb nemesség részesül(hetett)-e a magtárak előnyeiből. A kisenemesség egy része bizonyára rászorult szűkös időkben valamiféle támogatásra.

Az alispán jelentésének fontos, lényegre törő része volt az egészségüggyel foglalkozó néhány rövidke bekezdés is.⁴⁶ Ebből kiderült, hogy a himlőoltások beadása jó ütemben haladt, de a szülők ellenkezése, akik gyakran a gyerekeiket is elbújtatták az orvos elől, okozott fennakadásokat. A vármegye orvosai a kisebb községeket nem látogatták, sok helyen évek óta nem fordult meg orvos. Az alispán javaslata az volt, hogy a II. József idejében bevezetett munkanaplókat vissza kell állítani, és azt negyedévente a vármegyének be kell mutatni, a községek jegyzőinek pedig minden orvosi látogatást szintén fel kellene jegyeznie, hogy a két jegyzékből ellenőrizni lehessen az orvosok rendszeres látogatását.

Azonban a törvényhatóság és a központi igazgatás harcát ez a terület sem kerülte el. Ennek bizonyítására egy közel egy évtizeddel korábbi eseményt hozok fel példaként, ami ugyan nem szerepel az alispáni jelentésben, de jól jellemzi a két fél viszonyát.

Az események egy alapvetően pozitív jelenettel indultak el 1829 szeptemberében, amikor Lovrich István bejelentette a vármegyének, hogy lakását Fülekre helyezte át, és engedélyt kért a forspont használatára a munkáját érintő ügyekben. A vármegye ezt jóváhagyta, sőt becsületbeli seborvosnak is kinevezte őt, „*jeles tehetségeire nézve*”. A dolog – úgy tűnt – elintéződött, azonban a Helytartótanács 1830. április 22-én leiratban fordult a megyéhez, figyelmeztetve őket arra, hogy a „*betsületbéli tisztviselőknek és első rendbéli*

45 Világ, 1842. március 19. 187.

46 *Sréter J.*: Nógrád megye beligazgatási i. m. 100–104.

Conventionatusoknak kinevezése nyilván a fő ispányok tehetségéhez tartozna".⁴⁷ Tehát nem a megyei rendeknek, hanem a főispánnak a joga becsületbeli tisztviselőket kinevezni és az ezzel járó előnyökről dönteni. Mivel a kinevezést gróf Keglevich Gábor főispán is jóváhagyta, ezért az ügy ismét csak megoldódni látszott.

Új orvosokra pedig szükség is volt, hiszen sok orvos kedvét elvehette a Helytartótanács azon rendelete, amely az átlagban 200 forintos fizetésüket 150 forintra szállította le. Másrészt pedig a praktizáló orvosok között is akadtak gondok a megyében. Tessinger József, aki Gácson teljesített seborvosi szolgálatot, egyre több fejtörést okozott a megye főorvosának, Bérczy Jánosnak. A helyi nemesség azt panaszolta, hogy nem fordít elég gondot betegeire, ráadásul a tudása is igencsak hiányosnak bizonyult. Bérczy főorvos vizsgálatot kezdett az ügyben, és megállapította, hogy bár Tessinger lelkiismeretesen végezte munkáját, és panasz is kevés érkezett ellene, de a himlőoltások terén végzett munkája nem kielégítő, és a társadalom bizonyos rétegeivel sem ápol megfelelő kapcsolatot.⁴⁸ A jelentést követően egy bizottság alakult, ami Tessinger tervezett menesztése után felszabaduló fizetését egy Losoncon megtelepítendő újabb orvosi állás betöltésére szánta. Majd jelezték a mezőváros felé, hogy szeretnék, ha ingyen szállást biztosítanának az orvos számára, mert ha ők nem teszik meg, sok más település bőkezű ajánlatokkal úgyszólván szeretne magához csábítani egy orvost. Tessinger Józsefet végül nem kellett elmozdítani állásából, 1829/1830 fordulóján meghalt. A megürült állásra jelentkezett a már említett Lovrich István is, akit átmenetileg a megye megbízott a seborvosi feladatok ellátásával 1830. április 22-én.⁴⁹ Sokáig nem tölthette be ezt a pozíciót, ugyanis az augusztus 23-án tartott közgyűlésen a Pesti Universitas rektorának és tanárának, Sthály Ignácznak a javaslatára egy Pajtner nevű orvost neveztek ki Losoncra második számú physicusnak.⁵⁰ Itt hívom fel a figyelmet a kifejezés használatára: a physicus és a chirurgus kifejezés nem ugyanazt jelenti. Utóbbi alacsonyabb képzettséget feltételez, ennek ellenére a jegyzőkönyvekben nemcsak a vármegyei tisztviselők, de még maguk az érintett felek is következetlenül használták (vagy legalábbis a jegyzőkönyvek vezetői úgy jegyezték fel). Maga a Helytartótanács „*második rendszerént való orvos*”-nak nevezi a jegyzőkönyv fordításában, az eredeti, latin nyelvű szövegben viszont „*honorarium Comitatus Chirurgum*” szerepel. A megyében lezajlott (és többször kiújuló) marhavész tárgyában keletkezett főispáni leirat szerint mindenesetre 1 főorvos és 7 további seborvos teljesített szolgálatot 1830 áprilisában a megyében. A seborvosok fontos szerepet, egyfajta összekötő kapcsot jelentettek a gyógyításban: a hiedelmeken, hagyományokon és gyakran kuruzsláson alapuló gyógymódok és az akadémiai orvoslás között jelentettek közéletet. A sebek, ficamok, törések

47 MNL NML IV.1.a. 1830/1030

48 MNL NML IV.1.a. 1830/680

49 MNL NML IV.1.a. 1830/1032

50 MNL NML IV.1.a. 1830/1040

kezelésével, foghúzással, valamint érvágással foglalkoztak. Mivel általában jobb, közvetlenebb kapcsolatuk volt a lakossággal, ismerték a helyi gyógyfüveket és gyógymódokat, így a betegek jobban bíztak bennük, mint a „rendes” orvosokban. Az idő előrehaladtával pedig sokan közülük valamely egyetem tanfolyamait is elvégezték (mint az említett Pajtner nevű orvos), így aztán munkájukat magasabb színvonalon is képesek voltak folytatni.⁵¹

Az orvosi állás tehát kis huzavona után be lett töltve, de a vármegye gyorsan reagált a Helytartótanácsnak a becsületbeli tiszttségviselők kinevezésével kapcsolatos megjegyzésére is. Egy bizottság alakult, aminek az volt a feladata, hogy bizonyítsa a Helytartótanács számára, hogy a becsületbeli tiszttségviselők kinevezése a hagyományok alapján a vármegye közgyűlésének a dolga. A kérdés pusztán egy elvi ügynek tűnik, de a bizottság legalább olyan alaposan ásta bele magát a témába, mint másik vizsgálendő feladatába, az orvosok bérének csökkentésébe. Hogy bizonyítsák jogaikat, a korábbi közgyűlések jegyzőkönyveiből hozták példák egész sorát. 1810-ben Pauer Györgyöt, 1805-ben Masza Aloyzt, ugyanez évben Lipszky főorvos mellé segítségül, öregsége okán, Széplaky Györgyöt nevezték ki seborvosnak a megyei rendek. Különösen kiemelték egy esetet, amikor 1813-ban, Müller Móricz halála után maga a főispán bízta az új seborvos kiválasztását a rendekre, igaz, akkor is az általa ajánlott jelöltet, Höpner Venczelt nevezték ki.⁵² Ezekkel a példákkal szerették volna bizonyítani, hogy a rendek gyakorolták ezen jogukat, jó néhány évtizedre visszamenően. De nemcsak erről az oldalról, hanem a nemesség általános előjogai, sőt kötelezettségei felől is megközelítették a kérdést, amely megközelítés látványosan (és igen ékesszólóan) kifejezi a nemesi mentalitás néhány alapvető jegyét. A tárgyra térve kifejtették, hogy egy orvos kiválasztása a nép számára elsősorban bizalom kérdése. Személyesen kell ismerniük az orvost, tehát ne egy idegen, felsőbb hatalom által kinevezett személy kezelje őket, hanem olyasvalaki, aki már bizonyította képességeit a köreikben: *„egy orvos elfogadása személyes tulajdonságokban helyheztetett bizodalmat a közelebb összeköttetésekéből származó ösmerettséget azoknak részéről különösen megkíván kik segítségével élni akarnak”*.⁵³ Azt pedig, hogy kiben bízik meg igazán a nép, ki tudhatná jobban, mint *„kiknek természeti jussok és kötelességek az adózó nép gondját viselni”*. Az érvelésük szerint tehát minden azt bizonyítja, hogy a rendek feladata a tiszttségviselők kinevezése. Előfordulhatott, hogy ideiglenesen lemondtak ezen jogukról, de annak mindig oka volt, általában a *„szeretett fő ispányaik eránt viseltető buzgó tisztelet adhat módot”*. Viszont ezt mindig önként tették, így ez alapján ezen joguktól megfosztani sem lehet őket. Ez a jog ugyanis része a nemesi kiváltságoknak, márpedig azok *„régí idők által szentelt szokásokon gyökereznek, mellyeket távolabb időre visszafordult emlékezet tisztelettel követi Őseink Honnában, mellyeket leg drágább tulajdonává tett a maradéknak a Haza*

51 Nagy Imre: Egy közjogi vita a reformkor hajnalán. Palócföld 54. (2018) 4. sz. 69–77.

52 MNL NML IV.1.a. 1813/356

53 MNL NML IV.1.a. 1830/1259

szerelete”. Majd pedig éreztetik azt, hogy a Helytartótanács részéről az ilyen jellegű észrevételek tulajdonképpen megszegik azt a kölcsönös együttműködésre alapult rendszert, amelyen az ország alkotmánya nyugszik: *„fájdalomnak érezvén a Tekintetes Rendei hogy a fő méltóságú H. Tanács által támasztott észrevételeknél fogva kéntelenítettek az addig való szokások felvilágosításául gondoskodni, mely soha sem szükséges ott, hol a hazafiúi érzés minden áldozatokra kész mellyeket a honyi alkotmány fenntartása mellett a kölcsönös bizodalom, szeretet, és tisztelet kívánhatnak”*. Hogy tovább erősítsék ezt az álláspontjukat, ugyanennek a mondatnak az első felében azt is kifejtették, hogy a rendeknek és a főispánoknak (ebben a kérdésben) nem voltak ellentétei: *„a megye Rendei mindenkor tisztelt fő ispánnyaikkal egyetértve és kölcsönös bizodalommal a köz jó előmozdításán törekedvén az ideig nem látták szükségesnek jussok eránt való vetélkedésben bocsájtkozni, annyival inkább minthogy azon cél, mely a köz dolgok igazgatásában a Haza dízét s a megye köz hasznát keresi még afféle kérdések feszegetéséve akadált nem talált...”*. Itt a szokásjog érvrendszere figyelhető meg: rendkívül általánosan utalnak a múltra (nem pedig valamelyik korábbi rendeletre vagy éppen törvényre), majd pedig (ismét csak sejtetve, de ki nem mondva) közlik, hogy az ilyen vita a rendeket a fő feladatukban, *„a köz jó előmozdításá”*-ra való törekvésükben gátolja.

A dolog érdemi része a rendek ékesszóló érvei ellenére sem változott: a vármegyében nőtt az orvosok szám, és a Helytartótanács is válasz nélkül hagyta a nógrádi nemesség felsorolt érveit, így komolyabb konfliktus nem lett az ügyből, viszont jól látható a fenti sorokból, hogy még egy évtizeddel később az egyre szélesebb körben terjedő reformgondolatokat valló alispán is számos szőfordulatot és érvet vett át az előjogait görcsösen védő nemesi közösségtől, és ezzel, legalábbis elvi szinten, szembehelyezkedett azzal a Helytartótanáccsal, amelynek gyakorlati módszereit viszont sok esetben követendőnek tartotta.

Felhasznált szakirodalom és források

- A Pallas Nagy Lexikona.

Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. I-XII.
Pest 1857–1865.

Sréter János: Nógrád megye beligazgatási állapotjáról hivatalos jelentés a
második alispány által. Pest 1842.

Sréter János: Visszaemlékezések. Buda 1842.

Világ, 1842. március 19.